

Korntiende og kornareal i det 14. århundrede.

AF

SVEND AAKJÆR

I

Roskildebispens Jordebog er en af de fyldigste kilder til det 14. århundredes landbrugs- og bebyggelseshistorie. Den har da også spillet en vis rolle i udforskningen af dansk middelalderhistorie; men så længe en helt fyldestgørende udgave ikke foreligger, vil man ikke kunne udnytte dens talrige oplysninger med fuld fordel.

Håndskriftet, Uppsala De la Gardie 51, har jeg aldrig set i original, heller ikke det fragment af det, som ved et mirakel blev fundet 1857 i et andet svensk håndskrift Tidö 374, 4°, og som nu ligger i Det kgl. Bibliotek i Stockholm, under signaturen A. 244. For begges vedkommende har jeg måttet nøjes med Det kgl. Biblioteks fotostatiske gengivelser (Ms. phot. 14,4° og 27,4°). Dette fragment udfylder halvdelen af en lakune i to af de mest interessante lister, som håndskriftet rummer, sognelisterne. Det er nu, efter originalen, udgivet af C. A. Christensen¹.

Begge sognelister er indført i 1370'erne, den første er skrevet af den skriver, som Christensen betegner som skriver V, den

¹ Det utrykte fragment af Roskildebispens Jordebog samt nogle bemærkninger om selve jordebogen og dens to sognelister. Festskrift til Erik Arup (1946), 118—133.

anden af skriver IV, dog er oplysningerne om mensalgodset til højre i listen skrevet af skriver III, som også har affattet hele det store afsnit i jordebogen om København, der af H. U. Ram-sing er dateret til 1377. Jeg er dog ganske enig med C. A. Chri-stensen i, at begge disse lister må gå tilbage til et meget gammelt forlæg. De opfører under Ars herred sognet *Læsyøholm*, medens selve jordebogen nævner navnene på de to sogne, som det senere blev spaltet i: Avnsø og Holmstrup¹. De opfører under Ods h. sognet Rørvig under dets ældgamle navn *Ysøørn*, medens jordebogen ellers overalt har Rørvig². På samme måde har skriver VI i en liste over tiender i Baarse herred ud for sognenavnet *Skaningæhafn* tilføjet: *quod modo dicitur Kaluehawæ*, som nu hedder Kallehave, og i den første sogneliste *Skaningahafn*³.

Der må altså have eksisteret en ældgammel liste over tiender, som er benyttet hist og her i jordebogen, og som sandsynligvis har tjent som forlæg for skriverne af de to sognelister. Også ved oplysninger om landgilde og gårdtal citerer jordebogen til sammenligning ofte forholdene som de var »i gamle dage, forhen«, *antiquitus*, efter en ældgammel jordebog, *antiquus træbook*; se f. eks. udtrykkene *prout continetur in antiquo træbook . . . Fuerunt antiquitus vna curia villicalis et quatuor coloni et quatuor garceti, ut dicit træbook . . . habet nunc septem curias, sed antiquitus fuerunt nouem, ut dicit træbook*⁴. Det er altså overvejende sand-synligt, at når jordebogen af historisk-statistiske grunde jævn-fører forholdene nu med forholdene i de gode, gamle dage før den sorte død og før den katastrofale nedgang i landgilden, der satte ind i 1330'erne, så anvender den ordet *antiquitus* »i gamle dage«, og dette refererer sig altså ofte til »den gamle træbog«, formentlig en gammel jordebog i træbind, som nu desværre er gået tabt. Om derfor også den gamle liste over sognetienderne har stået indført i »den gamle træbog«, kan selvfølgelig ikke siges med sikkerhed, men det er vel ikke usandsynligt.

¹ S.R.D. VII. 35 *Holmstorp, Aghnesø*.

² S.R.D. VII. 33,35 *Rørvik*, 36,39 *Rørvik*, 41,43 *Rørvigh*.

³ S.R.D. VII. 115.

⁴ S.R.D. VII. 11.

Det var ikke blot i landgilden og gårdtallet, der var sket et katastrofalt fald i krisetiden 1330—50, men øjensynlig også i tienden. Det fremgår bl. a. af oplysningerne om Holtug sogn på Stevns¹. Det siges om selve Holtug by, at dens bønder nu giver 18½ pund, men at de i gamle dage plejede at give 4 mark korn, d. v. s. 48 pund². Dette viser en nedgang i landgilden på 61,5%, og i note p til dette sted i *Scriptores Rerum Danicarum* fremsætter Suhm den formodning, at nedgangen skyldes, at egnen ma have tabt meget i ydeevne og folketal, formentlig på grund af den sorte død. Det siges videre, at i tiende giver Gjorslev by nu 1 pund korn, Holtug by 5 pund og Raaby 1 Ore korn, ialt 15 ørtug korn; men det tilføjes: *Nota, Decima hujus parochie antiquitus dabat II lestas cum dimidia annone*, Bemærk. Dette sogns tiende gav i gamle dage 2½ læst korn, altså 60 ørtug. For tiendens vedkommende viser det således en nedgang på 75%, og det må vel siges at være sandsynligt, således som allerede Suhm har formodet, at denne nedgang skyldes en nedgang i folketal og gårdtal som følge af den sorte døds hærgen.

Antikritik.

Med sådanne oplysninger i jordebogen for øje som de nys gengivne, forstår man ikke C. A. Christensens udtalelse (s. 125), at det ikke »ligner jordebogen« at medtage oplysninger om ældre tiders afgiftsforhold »af statistisk interesse«. Jordebogens blade vrimler tværtimod af eksempler på den mest levende historisk-statistiske interesse hos dens forfattere. Det kan måske være et spørgsmål, om ikke selve dens tilblivelse just på denne tid o. 1370 skyldes et levende ønske om at sammenligne forholdene i »de gode, gamle dage« med forholdene efter de katastrofale krisetider 1330—70: *antiquitus* var det sådan og sådan, *sed nunc* — ak, hvor forandret!

¹ S.R.D. VII. 2.

² Aakjær, Kong Valdemars Jordebog, Indledning I (1941) 141.

Derfor mener jeg også, at da man afskrev den »ældgamle« sogneliste i bispearkivet (C. A. Christensen l. c. 131), så lod man de gamle tal for sognets ydelser blive stående, just af historisk-statistisk interesse. Jeg mener trods Christensens kritik at måtte fastholde, at disse tal snarere gengiver den beregnede tiende af sognet end kirkernes *cathedraticum*, og vil i det følgende søge at begrunde min formodning nøjere.

Kr. Erslev har i sin bog *Valdemarernes Storhedstid* (1898) s. 125—127 omtalt tiendelisten: »medens jeg ovenfor ved at studere Roskildebogens Opgivelser om den taxerede Udsæd har søgt at faa Idee om det dyrkede Areals Størrelse i Sammenligning med senere Tider, skulde det synes, at man kunde komme til gode Resultater angaaende selve Høstudbyttet ved at sammenligne de talrige Opgivelser, som Bispens Jordebog har angaaende *Tienden* i Sjælland. Tienden angives fra vist over Halvdelen af Øens Sogne, og det er jo Bispetienden, den Trediedel af den hele Tiende, der ved Reformationen gik over til at blive Kongetiende; om denne har vi udtømmende Oplysninger fra den nyere Tid«.

Som man ser, er der for Erslev ingen tvivl om, at de pågældende lister indeholdt oplysninger om bispetienden. Selv har jeg omtalt »en Liste over Sognetiender og Arealer for de sjællandske Præstegaarde, hvoraf nu yderligere 4 Blade er fundet siden Udgivelsen« i et afsnit om middelalderlige jordmål¹ og i kommentaren til min udgave af Kong Valdemars Jordebog² har jeg nøjere behandlet »den, ikke mindst for Forstaaelsen af Ploven, særdeles vigtige Liste over Bispetiende og Mensalgods« og forsøgt at forklare dens mark og øre som tiende³. I en afhandling »Plov og Havne«⁴ har jeg udtalt: »Takket være en Liste over *Bispetienden* for Sjællands Sogne, som findes i Roskildebispens Jordebog paa de samme Blade, hvor Præstegaardenes Tillig-

¹ I en afhandling *Maal, Vægt og Taxter i Danmark*, Nordisk Kultur XXX (1936), 230.

² II (1939), 459—466.

³ l. c. II. 463.

⁴ *Festskriftet Med Lov skal Land bygges* (1941), 280 f.

gende i Plovs Land oplyses, kan man nu med ret stor Sikkerhed beregne Datidens Sognearealer paa Sjælland i Datidens eget Landmaal, Ørtug Skyldjord. Man kan herved erstatte Mangelen af en »Falsterliste« paa Sjælland. Endelig har jeg i en afhandling Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift 1321—1682¹ tillige indtaget kirkeafgiften i Ribe Oldemoders Kirkeliste 1321 og samme kildes oplysninger om *subsidium episcopi* i undersøgelsen.

Skal man dømme efter de kategoriske udtalelser, hvormed C. A. Christensen attejer mine undersøgelser og deres dokumentation, har dette møjsommelige udregningsarbejde fra min side været ganske spildt. Der er kun een ting han giver mig medhold i: »Ligeledes er det klart, at rubrikken: habet terras etc. i liste II angiver sognekirkernes mensalgods. Sv. Aakjær har foretaget en fortjenstfuld sammenligning mellem denne rubriks oplysninger og oplysningerne i Sjællands stifts landebog 1567 om mensalgodsets udsædmængde«. Her synes vi at være enige, men det fremgår også klart af selve jordebogen, skønt det ikke tidligere har været erkendt, at opgivelserne må gælde sognenes mensalgods. Jeg har allerede tidligere nævnt², at der i sognelisten ud for Faarevejle sogn står: *habet terras ad dimidium aratrum*³ og i jordebogen: *Item residencia sacerdotalis habet II oras terre*⁴. Her svarer altså $\frac{1}{2}$ plovs jord til 2 øre eller 6 ørtug jord. Ved Varpelev sogn på Stevns står der: *habet terras unius aratri large*⁵ og i jordebogen står: *item ad mensam sacerdotis et ministri XV sol. terre*⁶. Her svarer altså »rigeligt« en plov jord til 15 ørtug land. Ved Tuse sogn i Tuse herred står: *habet terras dimidii aratri*⁷ og i jordebogen står: *ad curiam residence sacerdotalis adiacet quadrans terre*⁸. Her svarer altså 1 fjerding jord = $\frac{1}{4}$ bol jord til $\frac{1}{2}$ plov,

¹ Fortid og Nutid XVI (Festskrift til Professor Knud Fabricius 1945), 76—88.

² Kong V. Jb. kommentar II, 465.

³ S.R.D. VII, 120.

⁴ S.R.D. VII, 42.

⁵ Arup-Festskriftet, 124.

⁶ S.R.D. VII, 5.

⁷ S.R.D. VII, 123.

⁸ S.R.D. VII, 19.

og følgelig 1 bol jord til 2 plove. Dette stemmer vel overens med oplysninger i jordebogen, f. eks. fra Jystrup¹, hvor det siges, at der er 4 mark jord, der hver indeholder rigeligt 2 mark korn i udsæd, og disse 2 mark har så meget agerland, som kan pløjes med 4 plove. Det stemmer iøvrigt også med mine undersøgelser af størrelsen 1 plov land, som jeg har bestemt til 12 örtug skyldjord².

Om listens højre kolonne som opgivelser af sognenes mensalgods synes det altså som om C. A. Christensen er enig med mig:

»Derimod er det ikke umiddelbart indlysende, hvad markøretallene betyder. Aakjær går ud fra, at de angiver størrelsen af bispetienden. I en afhandling fornylig har han yderligere paralleliseret rubrikkens tal med tallene i Ribe Oldemoder, som han ligeledes sætter i forbindelse med bispetiende. Man maa give Aakjær ret i, at hvis dette er rigtigt, vilde det være af overordentlig betydning for den bebyggelseshistoriske forskning, thi saa vilde vi have oplysninger om bispetienden i ca. 550 af landets sogne i det 14. aarh. og derigennem indirekte oplysninger om høstudbytte og dyrket areal.

Men desværre er grundlaget for hans beregninger ikke holdbart³.

Dette lyder i mine øren meget træsteslæt — og meget kategorisk. Hvilke er da de grunde, som får Christensen til at fælde denne hårde dom? De er ikke mange og — efter mit skøn — ikke tilstrækkelige.

For det første mener Christensen, at det er ejendommeligt, »at der ogsaa staar mark og øre opført udfør Stenlille, Sønder Jernløse, Ejby, Ølsemagle og Rorup, skønt bispetienden af disse sogne beviselig forlængst var afhændet af bispen. Det er maaske ikke noget afgørende bevis, idet man kunde hævde, at bispetiendens størrelse her var medtaget af statistisk interesse, hvilket dog ikke ligner jordebogen«. Jeg er ganske enig med Christensen

¹ S.R.D. VII, 54; jf. min afh. i Nordisk Kultur XXX, 233.

² Plov og Havne i Med Lov skal Land bygges (1941) 282—285; Kong V. Jb. Kommentar II, 470, 472.

³ Arup-Festskriftet, 125.

i, at dette ikke kan være noget afgørende bevis, blandt andet fordi det forekommer mig i høj grad at »ligne jordebogen« at nære historisk-statistisk interesse for fortidige forhold (jfr. ovfr. s. 437). Vi er jo enige om, at sognelisterne ikke stammer fra 1370'erne, men synes excerperet fra et »ældgammelt« forlæg, og deres oplysninger om mark og øre refererer sig altså til »ældgamle« tider.

Stenlille tiende afhændedes ved et brev af 28/12 1320¹, og Sønder Jernløse ved brev af 20/2 1320². Ejby, Ølsemagle og Rorup tiender afhændedes ved brev af 17/5 1253³; men det fremgår også af selve jordebogen, at disse tre tiender ikke længere var i bispens besiddelse, men hørte under Helligåndshuset⁴. Den første sogneliste med overskriften *Decime episcopales per singulas prouincias terre Syalendie* gør jo netop rede for, hvem der oppebærer bispetienderne i Sjællands sogne. Den anden specificerer tiendernes størrelse for de optegnede sogne, og en senere hånd har tilføjet arealerne for sognets mensalgods. Christensen mener derimod ikke, at overskriften »bispetiender i de enkelte herreder i landet Sjælland« kan gælde mark- og øretallene i sogneliste II:

»Afgørende er det derimod, at listen slutter med: *Summa universalis centum XVII marce argenti, VIII grossi unus sterlingus excepta Meyonia*. Men alene summen af den ufuldstændige listes mark og øre beløber sig til op imod 300 mark, hvad der, hvis det var korn det drejede sig om, vilde svare til ca. 600 mark sølv. Mark og øre kan altså ikke være korn men må være penge«.

Denne slutning synes mig, på dette grundlag, at være temmelig forhastet. *Summa universalis* er 117 mark sølv 8 grot 1 sterling, undtagen Møn. Men er det da virkelig Christensens mening, at listens mark og øre gengiver pengesummer i mark sølv, grot og sterling? Hvorfor da anvende mark og øre? 1 mark sølv var fra ca. 1330 omregnet til 5 skilling grot eller 15 skilling

¹ J. O. Arhnung: Roskilde Domkapitels Historie (1937), 384.

² Arhnung l. c., 244, 340.

³ Dipl. Dan. 2. I. 91 nr. 104.

⁴ S.R.D. VII, 113.

engelsk, hver skilling grot var 12 grot (*grossi*), hver skilling engelsk var 12 *sterlingi*, hver skilling engelsk var $\frac{1}{3}$ skilling grot. Men 1 øre sølv var $\frac{1}{8}$ mark sølv, og det ville være en besynderlig enhed at vælge, når det gjaldt at udtrykke grotmønt eller sterlingmønt, da 1 øre sølv var $7\frac{1}{2}$ grot eller $22\frac{1}{2}$ sterling. Det er jo ikke mig, der formoder, at listens mark og øre er penge, så jeg har ingen som helst forpligtelse til at udrede, hvorledes 600 mark sølv kan stemme med 117 mark 8 grot 1 sterling. Derimod skulle man synes, at Christensen havde en vis forpligtelse til at gøre rede for, hvorledes denne sum på godt 117 mark sølv kan være en sammentælling af markbeløb til en sum af »op imod 300 mark sølv«. Dette har han imidlertid ganske undladt. Denne sum i sølv, grot og sterling står jo heller ikke umiddelbart under listen; dér står: *Summa ecclesiarum parochialium per dyocessin* (hs. har *dyocessin*) *Roskildensem, cum terra Ruyæ, et Roskildis, et Hafnis IIII^c, cum XXII ecclesiis*¹. Summen af sognekirker i Roskilde stift med landet Rygen, Roskilde og Havn er 422. Nederst på håndskriftets blad 144 står så endelig tilføjet med en senere hånd den omtalte *summa universalis*, som ikke behøver at stå i direkte relation til listen. De to summeringer er næppe skrevet med samme hånd som nogen af tekstens spalter og ikke indbyrdes med samme hånd. *Summa universalis* er muligvis med samme hånd som har skrevet oplysningerne om København 1377, Christensens skriver III, på håndskriftets blad 128-132. Sammenlign *a* i *argenti* bl. 144 med *a* i *annuatim* bl. 128, *anno* bl. 130; tillige *m* i *meyonia* bl. 144 med *m* i *mytsummersgyald* bl. 129b, samt ordene *sterling, excepta, centum* bl. 144 og bl. 130. Ordene *vnus, vniuersalis* ligner ikke *vnius, vnum* i mensalgodslisten, romertallene *i* og *j* i *xvij* og *viiij* har ingen skråstreger («accent aigu») som i mensalgodslistens *viiij aratri* etc. og bogstavformerne *a* og *m* i *argenti, meyonia* genfindes ikke i mensalgodslisten. Hvis det virkelig er skriver III, som har skrevet mensalgodslisten, så må hans hånd have forandret sig noget med hensyn til skrivningen af disse bogstaver og tal. Jeg vil dog ikke nægte, at mensalgodslistens hånd minder meget om hånd III.

¹ S.R.D. VII, 123.

Men, i hvert fald, Christensens dokumentation er ikke »afgørende«, så længe det ikke i fjerneste måde er lykkedes ham at forklare, at 117 mark sølv 8 grot 1 sterling skal være en sammentælling af mark- og ørebeløb til en samlet sum af omkring 300 mark.

Derimod giver jeg ham gerne ret i, at det kan være sandsynligt, at *summa universalis* kan være *cathedraticum*. Han anfører, at »under Møn hedder det: *Nota quod de istis habet prepositus Meonie annuatim computare. De cathedratico. Summa xiii solidi grossorum x grossi et ii sterlingi*. Møns katedratikum har provsten for Møn altsaa gjort regnskab for, medens den for resten af stiftet er bleven indbetalt direkte til bispem. Om det sidste er rigtigt, tør jeg ikke udtale mig om; men da *summa universalis* udgør 117 mark sølv 8 grot 1 sterling, alene med undtagelse af Møn, er det vel ikke urimeligt at antage, at kun Møn var undtaget fra den almindelige oppebørsel. De to summer udgør da, når 1 mark sølv er 5 skilling grot à 12 grot à 3 sterling, ialt 119 mark sølv 4 sk. grot 7 grot, d. v. s. den samlede sum for *cathedraticum* udgør 120 mark sølv minus 5 grot. 120 mark sølv ville svare til 600 skilling grot. Fordelt på 422 sogne ville det blive 1,42 skilling grot af hvert sogn. Holder vi os nøjagtigt til de foreliggende tal, bliver *summa universalis* for 422 sogne minus Møns 6 sogne, ialt 416 sogne: 117 mk. sølv 8 grot 1 sterling = 585,6687 skilling grot, altså pr. sogn: 1,4 sk. grot. Hvorledes kan da hovedmassen af de sjællandske sogne yde 2 mark eller 10 sk. grot i *cathedraticum*? Hvis derimod, som C. A. Christensen foreslår, de cirka 300 mark korntiende vurderedes til 600 mark sølv, efter taksten 1 mark korn til 2 mark sølv, så kunne der være forbindelse mellem disse 600 mark sølv og de 600 skilling grot; men jeg skal nedenfor søge at vise, at jeg mener forbindelsen mellem tiende og *cathedraticum* er en ganske anden.

Dersom man vil være tilbøjelig til at give Christensen ret i, at *summa universalis* er *cathedraticum*, så taler denne kendsgerning altså afgjort *imod* og ikke *for*, at mark- og øretallene for de sjællandske sogne kan være *cathedraticum*, men netop *ikke* imod, at de kan være tienden af sognene. »Det er uden tvivl

oplysninger om disse katedratikumsafgifter vi har i listens mark-øretal«, mener Christensen¹. For mig er det uden tvivl og ganske afgjort, at der ingen direkte forbindelse er mellem mark-øretallene og *summa universalis*. Derimod kan der udmærket være en indirekte forbindelse. Christensen antager, »at ved siden af sognets dyrkede areal har dets befolkningsmængde spillet en rolle ved ansættelsen af katedratikums størrelse«. Han skylder os bevis for denne antagelses rigtighed. Han skylder os i det hele taget en udredning af art og alder af denne afgift. Kendes *cathedraticum* efter Christensens mening ellers ikke før biskop Niels' brev af 9/4 1384? Dette er den eneste kilde Christensen citerer, og heri omtales *annuales cathedratici omnium ecclesiarum dicte prouincie Stefnæs h. et prouincie Faxæ h.*²; men spørgsmålet er: Kendes *cathedraticum* fra så tidlig en tid, at Kalvehave, Rørvig, Holmstrup og Avnsø sogne hed Skaningahafn, Ysøørn og Læsyøholm? Det vil sikkert sige fra det 13. årh.

Navnet *Kaluæhaghæ* optræder i Aarhusbogen 29/12 1304, *Kaluehaugh* 11/8 1364. *Scaninghafn* 30/9 1262 og *Scanynghafn* i Kong Valdemars Jordebog 1231. På et signet, der er hæftet til set. Eriksgildets lavsskrå 7/9 1266 nævnes *Kalvehav*, men det er tvivlsomt, at denne form er samtidig med brevet, endsige ældre. Snarere er den — efter ortografin — *langi yugte*. *Ysøvi* optræder i Kong Vald. Jb. 1231 og ca. 1342³, samt hos Saxo og Sven Aggesøn⁴, samt i den latiniserede form *Ysora*⁵. Navnet *Rørvik* optræder tidligst i Roskildebispens Jordebog 1370—1400 (se ovenfor s. 436), men ellers ikke før 24/8 1465, 16/6 1466. *Lisioholm* optræder i Sorøbogen 22/2 1228, *Lissioholm* 22/2 1227⁶, *Lesioholm* 8/6 1199⁷. *Holmstorp* optræder tidligst i Roskildebogen, ellers 31/10 1414, og *Aghnesio* også tidligst i Roskilde-

¹ Arup-Festskriftet, 126.

² Rep. nr. 3443.

³ Gertz, *Scriptores Minores* I, 360, 377.

⁴ *Script. Min.* I, 124, 125.

⁵ S.R.D. II, 209.

⁶ S.R.D. IV, 563.

⁷ S.R.D. IV, 473.

bogen, ellers *Awensø* 1403¹. Dette, sammen med det ovenfor (s. 441) omtalte brev af 17/5 1253, kunne da snarest tyde på, at de to sognelister stammede fra tiden 1254—1304, altså fra anden halvdel af det 13. århundrede.

Her i Roskildebogen er *cathedraticum* i hvert fald ydet i grotmønt, og denne blev først gængs her i landet fra omkring 1330²; men hvor træffer man *cathedraticum* i det 13. årh., ydet af enkelte sogne i mark og øre? I Ribe Oldemoder optræder en kirkeafgift, som ydes i skilling engelsk. Jeg er af samme mening som Christensen, nemlig at denne afgift er *cathedraticum*; men da jeg ikke fandt noget afgørende bevis for rigtigheden af denne påstand, foretrak jeg at kalde den ved det neutrale navn »kirkeafgift«. At afgiften er *cathedraticum*, bliver jo ikke bedre bevist ved en flygtig, parentetisk bemærkning imellem to tankestreger, som hos Christensen: »Men det betyder, at listen — ligesaa lidt som listen i Ribe Oldemoder, der sikkert ogsaa er en katedraticumsliste — ikke lader sig benytte til beregning af sognenes dyrkede areal»³.

Derimod har Christensen — sikkert ikke med sin gode vilje — ved sin fortjenstfulde påvisning af, at *summa universalis* for Sjælland kan være *cathedraticum*, givet det første vink om, at skilling-engelsk-tallene i Ribe Oldemoder virkelig kan være *cathedraticum*. Hvis *cathedraticum* af et sjællandsk sogn gennemsnitlig var 1,4 skilling grot, så skulle denne afgift altså svare til 4,2 skilling engelsk. Over halvdelen (55 ⁰/₁₀₀) af de i Ribe stift anførte 297 kirker ydede 4 sk. engelsk i *cathedraticum*. Som regel var afgiften i købstæderne langt over normen: Tønder 10 sk., Ribe 16 sk., Varde 14 sk., Ringkøbing 10 sk.; dog ydede Kolding og Vejle hver 4 sk., Holstebro 2 sk. og Lemvig 1 sk. Ialt ydedes i de 297 sogne 1329 sk. engelsk, altså 4¹/₂ sk. engelsk pr. sogn. Dette ville svare til 1¹/₂ sk. grot. Heraf må afgjort sluttes, at hvis *summa uniuersalis* er *cathedraticum* og hvis kirkeafgiften i Ribe

¹ S.R.D. IV, 384.

² P. Hauberg: Aarb. f. nord. Oldk. og Historie 1884, 266.

³ Arup-Festskriftet 126.

Oldemoder ligeledes er det, så er det ganske usandsynligt, at afgiften i sognelisten, hvis norm ligger omkring 2 mark, kan være cathedraticum.

Jeg har nu søgt at imødegå Christensens indvendinger imod den gængse, også af mig delte, opfattelse, at mark- og øretallene er, hvad overskriften siger: Bispetienden i de enkelte herreder af landet Sjælland.

Dette er og bliver den naturligste opfattelse, som jeg i de tidligere nævnte skrifter har søgt at begrunde, og nu skal søge at dokumentere og begrunde nøjere.

Bispetienden i Roskildebogen.

For at kunne sætte tienden i relation til høstudbyttet og kornarealet, må man først og fremmest kende det *foldudbytte* man regnede med som normalt i middelalderen. Dette kan indirekte sluttes af oplysninger om brydernes kornlandgilde i Ribe Oldemoder, således som allerede Johs. Steenstrup¹ og Kr. Erslev² har påpeget. En bryde i Grene i Jellingsyssel ydede en tredjedel af kornafgrøden, *tercia de annona*. En anden bryde i Folding ydede ligeledes *tercia pars annone*. Af en gård i Karkov, Seem sogn ydedes ligeledes *tercia pars annone*. Endelig skænkede 1319 hr. Cristiarnus Pæz til kirken en gård Enemærke i Ulborg sogn, som skal give årlig $4\frac{1}{2}$ metreier smør og $\frac{1}{2}$ mark korn eller »tredjedelen«, *vel terciam*³.

Landgilden var altså en tredjedel af afgrøden. Men landgilden var på denne tid lig med den fulde udsæd. Dette er forlængst påvist af C. Paludan-Müller⁴, Johs. Steenstrup⁵, K. Rhamm⁶, C. A. Christensen⁷ og Poul Rasmussen⁸. Erslev mente, at land-

¹ Studier over Kong Valdemars Jordebog (1874), 73.

² Valdemarernes Storhedstid (1898) 53.

³ Ribe Oldemoder udg. af Oluf Nielsen, 65, 74, 97, 103.

⁴ Vidensk. Selsk. Skr. 5 r. hist.-philos. afd. IV (1871), 81 f.

⁵ Studier over Kong Valdemars Jordebog 84 f.

⁶ Die Grosshufen der Nordgermanen (1905), 363.

⁷ Hist. Tidsskr. 10 r. I (1931), 456.

⁸ Jyske Saml. 5 r. V (1941), 132 f.

gilden ofte var lig med udsæden, og muligvis fra først af havde svaret til udsæden¹; selv har jeg gentagne gange omtalt dette forhold i min udgave af Kong Valdemars Jordebog².

Dersom landgilden teoretisk udregnedes til den fulde udsæd eller $\frac{1}{3}$ af høstudbyttet, så må det fulde høstudbytte altså være anslået til normalt at være 3 gange udsæden, det vil sige 3 fold. Tienden var en tiendedel af høstudbyttet, og den deltes imellem bispen, kirken og sognepræsten i 3 lige dele, der hver altså udgjorde $\frac{1}{30}$ af avlen. Men når avlen teoretisk beregnedes til 3 fold eller 3 gange udsæden, blev bispe- eller kirketienden altså anslået til $\frac{3}{30}$ eller $\frac{1}{10}$ af udsæden. Et sådant overslag over bispetienden, således som den kunne beregnes på en tid, da landgilden var sat til den fulde udsæd, og på en tid, da sognenavnene Skaningahavn, Læsøholm og Ysørn endnu var i brug i stedet for de senere Kaluæhaghæ, Holmstorp-Aghnesø og Rørwiik, en tid, som formentlig ligger forud for 1304 og efter 1253, er det da sikkert, der foreligger i den »ældgamle« sogneliste i Roskilde-bispens jordebog.

Listen er måske kun et overslag, beregningen er foretaget meget summarisk. Man har muligvis først indhentet oplysninger om, hvor mange mark og øre land, der fandtes i sognet og dernæst fastsat bispetienden til $\frac{1}{10}$ heraf, uden at tage hensyn til, at hele arealet ikke var besået hvert år, og at foldudbyttet næppe altid var 3 fold. Man beregnede tienden efter det fulde udsædsareal og det ideelle foldudbytte. Af et sogn på 20 mark land fastsattes bispetienden til 2 mark korn.

Vi forsøger på dette grundlag at opstille en »tiendematrikel« for de sjællandske sogne, hvor tallene er overleveret. Vi benytter af praktiske grunde enheden *ørtug land*, og omregner altså listens mark og øre til örtug, idet 1 mark = 8 øre à 3 örtug = 24 örtug. Når tienden er opgivet til 2 mark, omregner vi dette til 20 mark land = 480 örtug land; er den 6 øre, omregnes det til 60 øre land = 180 örtug land.

¹ Valdemarernes Storhedstid, 136, 139 f.

² F. eks. Kommentaren II, 117, 293, 473; Indl. I, 90, 119, 130, 133 f., 138, 141, 143.

Resultatet foreligger i *tabel 1*. Her er sognelistens ørtugtal dog af pladshensyn sammentalt herredsvis og jævnført, dels med landmålingen 1681—82, dels med plovtaleslisten i Kong Valdemars Jordebog. Til hver ørtug land svarer gennemsnitlig 4 tønder land 1682 og til hver plovs jord i plovtaleslisten svarer gennemsnitlig 15,1 ørtug land i sognelisten. Det bemærkes, at også for de ny tilkomne sogne i C. A. Christensens udgave af det siden Suhms udgave opdukkede fragment nås det samme gennemsnit som i de hidtil kendte sogne. For 6 sogne af Lynge herred fås 4,3 td. land pr. ørtug. Ligeledes er det vigtigt, at også for Holtug sogn i Stevns herred, hvor selve jordebogen opgiver, at »dette sogns tiende i gamle dage gav $2\frac{1}{2}$ læster korn«, fås samme gennemsnit, nemlig 3,8 td. land pr. ørtug: *Nota, Decima hujus parochie antiquitus dabat II lesta cum dimidia annone*¹.

Dette synes mig afgjort at tyde på følgende kendsgerninger: 1. Sognelistens *marca* er samme enhed som jordebogens *lesta annone*, altså kornmål, ikke mark sølv eller penninge. 2. Sognelistens mark og øre er *decima parochie*, sognetiende, ikke cathedralicum. 3. Men, som i Holtug, er sognelistens tiende ikke den, som ydedes på jordebogens tid o. 1370, men den, som sognet gav *antiquitus*, »i gamle dage«. I samtiden ydede sognets 3 byer kun 15 ørtug, medens sognet i gamle dage gav 60 ørtug korn i tiende. Tienden er altså i Holtug gået ned med 75 %.

Sognetiendernes nedgang.

Vi sammenstiller derfor de oplysninger, som jordebogen hist og her giver om sognetienderne i samtiden, med sognelistens oplysninger, for at blive klar over, om denne nedgang i Holtug var usædvanlig eller almindelig udbredt. Resultatet ses i *tabel 2*. Vi ser da, at nedgangen i Holtug sogn ikke er noget usædvanligt, den samme nedgang på 75 % findes i følgende sogne: Søndersted, Hagested, Asmindrup, Maaløv, Gentofte, Havrebjerg og Karlebo, og for alle 79 sogne, fordelt på 14 herreder, som anføres

¹ S.R.D. VII, 2.

i tabel 2, bliver nedgangen gennemsnitlig 68,5 %. Den kan stige op over 90 %, som i: Nykøbing 94,4, Draaby 97,9, Broby 91,7, Haslev 93,8, Smørum 93,8, Slagelse Sct. Mikkel 91,7. Den kan være så ringe som 16—20 %, som i: Tølløse 20,8, Kundby 20,8, Lille Fuglede 16,7 %. Kun i eet tilfælde har tienden holdt sig uforandret fra gamle dage, nemlig i Mørkøv sogn, hvor den stadig var 6 ørtug korn. At nedgangen er særlig stor i de to købstæder Nykøbing og Slagelse er næppe tilfældigt. I de tæt bebyggede købstæder har pesten vel raset særlig voldsomt. Det stemmer vel overens med en udtalelse af den forsker, som for nylig har behandlet emnet, Johan Schreiner: »smitten havde lettest for å bre seg i byene og landdistrikter som var tett befolket»¹. Kalundborg synes dog at være sluppet med en nedgang på 58,3 %.

Det fremgår da af tabel 2, at opgivelsen af tienden i Holtug både fra nutid og fortid er af ganske samme art som sognelistens og de øvrige listers, og at følgelig sognelistens mark og øre må være sognets tiende i fortiden.

Ørtug land, tønde land og plov.

Det fremgår af tabel 1, at tiendens mark og øre kan benyttes som grundlag for en skønsmæssig beregning af sognets kornareal. Selvfølgelig må man understrege ordet »skønsmæssig«, for tienden er jo som regel opgivet i runde tal i mark og øre, den medtager ikke ørtugene, og det er vel tvivlsomt, om man for de enkelte sogne kan beregne arealet nøjagtigt. Det er vel ikke sandsynligt, at f. eks. 9 af de 10 sogne i Horns herred skulle have haft præcis 20 mark land, og Vellerup sogn præcis 5 mark land². Der må dog vel være tale om en mere skønsmæssig ansættelse. På den anden side viser det sig, at sognet både i Sjællands og Ribe Stifter havde gennemsnitlig 24 plove eller mark land³, og i 3 herreder,

¹ Joh. Schreiner: Pest og prisfall i senmiddelalderen. Avh. utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. klasse (1948) nr. 1, 8.

² S.R.D. VII, 120.

³ Plov og Havne, 285; Fortid og Nutid XVI, 85.

hvis boltal Kr. Erslev har udregnet, Horns, Smørum og Tune¹ er der 12 bol pr. sogn. Hvert bol var gennemsnitlig 2 plove eller 2 mark land. Det samme gennemsnit har jeg fået for Ribe stift: omkring 24 mark land pr. sogn. Også her er 4 sk. engelsk, som svarer til 20 mark land, den mest almindelige afgift pr. sogn. For købstæderne er tienden dog som oftest så stor, at der ikke alene kan være taget hensyn til kornarealet, men her foreligger sandsynligvis et andet beregningsgrundlag, enten efter folketal eller antallet af købstadsgrunde. Også cathedaticumsafgifterne i Ribe Oldemoder er jo i de fleste tilfælde større for købstæderne end i et normalt landsogn (jfr. ovenfor s. 445).

Ørtug skyldjord og ørtug sædeland.

De mark og øre, sognelisten anfører, må være mark og øre skyldjord, *marca terre in censu*; men med disse landmålingsenheder stemmer de da også i forbavsende grad. Ved flere tidligere lejligheder har jeg udregnet, at 1 ørtug skyldjord på Sjælland var ca. 4 tønder land, medens 1 ørtug skyldjord på Falster og Lolland var af samme størrelse som 1 ørtug sædeland, *solidus terre in semine* på Sjælland, nemlig ca. 2 tønder land². De nøjagtige gennemsnit er på Sjælland for 1 ørtug skyldjord 4,34 tdr. land og for 1 ørtug sædeland 2,287 tdr. land. Disse tal fremgår af tabel 3. Som Kr. Erslev er den første, der har fået den tanke at udnytte Roskildebogens oplysninger om tienden til at danne sig en forestilling om kornavlens, således har han også sammenlignet arealet i 1370 for de landsbyer, hvor jordebogen anfører det fulde areal, med arealet i »Forarbejderne til Frederik III's Matrikel»³. Desværre var den gang de nøjagtige arealmålinger fra den store landmåling 1681—83 ikke så let tilgængelige som nu, efter fremkomsten af Henrik Pedersens Tabelværk:

¹ Valdemarernes Storhedstid, 128.

² Nordisk Kultur XXX, 230; K. V. J. Kommentar II, 454, 466, 469; Plov og Havne, 261.

³ Valdemarernes Storhedstid, 117—128, samt tabellen sammesteds 298—301.

De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688, (1928). Både Erslev og Peter Lauridsen veg derfor tilbage for det store arbejde, det ville være at vælge landmålingen 1682 til sammenligningsgrundlag, og valgte arealtællinger fra 1880 og 1890, altså fra en tid, der lå omkring hundrede år efter opløsningen af fællesskabet og udskiftningen. Men da var jo ikke blot det gamle agerland, men også alle udmarker, enge, skove, græsgange, moser, plantager o. lign. medregnet i landsbyernes areal. I 1682 får vi derimod det rene agerland, kornlandet, opmålt i tønder land, og det er selvsagt dette, der frembyder de bedste muligheder for en sammenligning med middelalderens arealer. Erslev var dog ganske klar over, hvor betydningsfuldt problemet var: »Det behøver ikke at udvikles, hvor interessant det vilde være, om man nærmere kunde klare, hvor stor en Del af Landets Areal, der var under Dyrkning i Middelalderen«. »Medens jeg ovenfor ved at studere Roskildebogens Opgivelser om den taxerede Udsæd har søgt at faa Idee om det dyrkede Areals Størrelse i Sammenligning med senere Tider, skulde det synes, at man kunde komme til gode Resultater angaaende selve Høstudbyttet ved at sammenstille de talrige Opgivelser, som Bispens Jordebog har angaaende *Tienden* i Sjælland«¹.

Ved nærværende undersøgelse har jeg fundet bekræftelse på, at 1 mark land var 48 tønder land, 1 ørtug land altså 2 tønder land; men det var den mark land, som jordebogen kalder *marca terre in semine*, 1 mark sædeland. 1 mark skyldjord, *marca terre in censu*, var som regel dobbelt så stor, altså 96 tønder land, 1 ørtug altså 4 tønder land, måske fordi man på Sjælland regnede bolet for 1 mark skyldjord, skønt det i langt de fleste byer var vokset til 2 mark sædeland og derover. I mange af jordebogens byer tales kun om *marca terre*, uden tilføjelse af *in censu* eller *in semine*. I Lekkende f. eks., Ø. Egesborg s., Baarse h., tales der kun om *ora terre*, det siges, *quod terra hujus ville larga est in semine*, at denne bys jord er rigelig i udsæd, og her svarede 1 ørtug land til 4,6 td. land. I Røstofte i samme sogn nævnes

¹ Erslev, l. c., 117 og 125.

96 ørtug land; men her oplyses, at i følge den gamle *træbok* havde byen kun 48 ørtug land. Da en ørtug land i første tilfælde svarer til 2,9 td. land, i andet til 5,9 td. land, kan det være tvivlsomt, om der er tale om ørtug sædeland i det første tilfælde og ørtug skyldjord i det andet, eller om byens tilliggende agerland i tiden mellem den gamle træbog (fra det 13. årh.) og 1370 er blevet fordoblet¹. Derfor har jeg i tabel 3 regnet samtlige opgivelser af ørtug land sammen i een sum, hvis gennemsnit pr. ørtug er udregnet for alle herredets byer under eet. Det må afgjort betragtes som mere end et tilfælde, at også dette gennemsnit for 95 byer i 17 herreder giver 4 td. land pr. ørtug land, altså nøjagtig det samme tal som i de 21 herreder i tabel 1. Det bekræfter, at beregningen af tienden må have været som formodet ovenfor, og at man derfor tør benytte tienden til beregning af arealet i ørtug land.

Når Erslev i sin undersøgelse mente at måtte opgive forsøget på at beregne kornarealet på grundlag af tienden, skyldtes det især forholdene i Asnæs sogn, Ods herred: »En nøjere Prøvelse viser imidlertid, at man skuffer sig selv, naar man tror ad denne Vej at kunne faa nogen Idee om den virkelige Kornproduktion. Vi ser det klart, hvor vi i Roskildebogen baade har hele Sognets Skyld angivet og tillige dets Bispetiende, hvad der er Tilfældet med Asnæs Sogn i Ods Herred. Tienden angives her til 6½ Pund eller 26 Tdr.; ud fra denne Størrelse af Trediedelen af den hele Tiende skulde man tro at kunne slutte til at Høstudbyttet har været henved 800 Tdr. Men nu viser Jordebogen, at der i dette Sogn efter Matrikelopgivelserne skal være brugt en Udsæd af 1056 Tdr., og det er klart, at hvor ringe et Foldantal man end vil regne med, kommer vi dog herved op til et Høstudbytte, der maa have været meget langt over, hvad der synes at følge af Tiendeopgivelsen. Til yderligere Stadfæstelse kan anføres, at Fæstebønderne i Sognet endog i Landgilde betalte o. 600 Tdr., altsaa ikke meget mindre, end hele Høstudbyttet efter Tiendeberegningen skulde være«. Derfor må Erslev opgive

¹ S.R.D. VII, 7.

forsøget: »det fra Asnæs Sogn hentede Tal synes her ganske afgørende»¹.

Lad os da se på Asnæs sogns opgivelser, og prøve at behandle dem ud fra mine teorier. Som det vil ses i tabel 3 bestod sognet af 4 byer: Asnæs, Høve, Aastofte og Tolsager. Det ydede 2 mark = 48 ørtug tiende, og skulle altså have haft 480 ørtug land. Det samlede areal for sognets 4 byer var 2119,3 td. land, altså 4,4 td. land pr. ørtug, et ret normalt tal, ligesom de enkelte byers gennemsnit: 3,5, 4,5, 3,6 og 4,6 td. land, der giver gennemsnitlig 4,1 td. land pr. ørtug skyldjord i jordebogen. Forskellen på de to gennemsnit er altså meget ringe: 0,3 td. land. Det skyldes, at jordebogen i de 4 byer opgiver et areal af 534 ørtug skyldjord. Der var 3 hovedgårde i sognet, 1 i Høve med 4 bebyggede og flere ubebyggede gårdsædetofte, 1 i Aastofte med 1 af byens 4 bol jord, og 1 i Asnæs, som ikke har rebdragen jord, men 14 gårdsæder, som har deres jord af hovedgårdens, men ikke af byens jord. Denne hovedgård har jord til 4 læster korn i ud-sæd, hvilket svarer til 2 mark skyldjord². Mensalgodset udgør $\frac{1}{2}$ plov jord, svarende til 6 ørtug skyldjord³. Hvis man fradrager den store hovedgård, hvis jord ikke var rebdragen, og præstegården, som muligvis har været tiendefri, ialt 54 ørtug skyldjord, bliver resten netop 480 ørtug skyldjord.

Faarevejle sogn gav 36 ørtug, og skulle altså have haft 360 ørtug land. Ordrup siges i jordebogen at høre til Vallekilde sogn i Skippinge herred, skønt den nu regnes til Faarevejle sogn. Risby beregnes i ørtug sædeland, der dog åbenbart, ligesom i Stubberup, var $\frac{1}{2}$ ørtug skyldjord. Præstegården var $\frac{1}{2}$ plov = 6 ørtug skyldjord, og 1 gård på 6 ørtug var øde. Disse to gårde kan formodes at have været tiendefri. I så fald bliver der i Faarevejles daværende byer følgende areal i ørtug skyldjord: Faarevejle 72, Veddinge 81, Stubberup 71, Kaarup 66, Risby »rigeligt« 192 ørtug sædeland = ca. 96 ørtug skyldjord, ialt ca. 375 ørtug

¹ Valdemarernes Storhedstid, 126 f.

² S.R.D. VII, 30.

³ S.R.D. VII, 121.

skyldjord¹. Fradrages præstegården og ødegården, ialt 12 ørtug, bliver resten ca. 363 ørtug. Sognet havde 1682, når Ordrup fradrages, som hørende til Vallekilde sogn, ialt 2513,7 td. land. Med 360 ørtug land bliver det pr. ørtug land 7,0 td. land, med 363 ørtug bliver det 6,9 td. land pr. ørtug, med 375 ørtug bliver det 6,7 td. land pr. ørtug. Man ser, at forskellen også her højst andrager 0,3 td. land.

Tuse sogn i Tuse herred rummede kun de 2 byer Tuse og Allerup. Tuse by havde 8 bol, hvoraf en hovedgård havde de 4 bol, som »kan såes med 4 plove« (*et potest seminari cum IV plowæ*). Præstegården havde 1 fjerding jord (*quadrans terre*) = $\frac{1}{4}$ bol. Det synes at fremgå af gårdenes landgilde, at bolet i Tuse var på 2 mark land, eftersom gårde på 3 øre betaler 13 grot, gårde på 6 øre betaler 26 grot ($4\frac{1}{3}$ grot pr. øre), 1 gård på 5 øre betaler 20 grot (4 grot pr. øre), gårde på $\frac{1}{4}$ bol betaler 17 grot, og må altså have haft ca. 4 øre land, hvilket tyder på, at et helt bol havde ca. 16 øre = 2 mark land. Af de 8 bol = 16 mark land tilhørte 4 bol = 8 mark land hovedgården i Tuse; til præstegården lå $\frac{1}{4}$ bol = $\frac{1}{2}$ mark land. 1 gård på 1 øre land var øde. Desuden delte 7 gårdsæder 1 bol jord = 2 mark land, og havde altså ca. 7 ørtug land hver, og af dem var 3 øde = ca. 21 ørtug land. I Tuse var altså af 16 mark = 384 ørtug land muligvis tiendefri:

hgd. 8 mark	=	192 ørtug land
pgd. $\frac{1}{2}$ mark	=	12 ørtug
ødegård 1 øre	=	3 ørtug
3 gårdsæder	=	21 ørtug
228 ørtug land.		

Rest $384 \div 228 = 156$ ørtug land. I Allerup var der 1 bol 1 øre land, hvoraf 1 gård på 1 øre = 3 ørtug land var præstens. Rest 1 bol = 24 ørtug land. For hele sognet bliver da til rest $156 + 24 = 180$ ørtug land, og bispetienden var just 3 øre = 18 ørtug, hvilket skulle svare til 180 ørtug land.

Dersom man går ud fra, at der var en del tiendefri jord i

¹ S.R.D. 42, 120.

sognene, som skal fradrages, kan de beregnede ørtug-tal for disse tre sogne altså forklares på nogenlunde tilfredsstillende vis; men desværre er det jo kun i disse få sogne, vi har rede på det fulde areal i jordebogen. Når de to gennemsnitstal falder så nøje sammen i de fleste herreder, så må der sikkert i mange sogne udover Sjælland ikke have været mere tiendefri jord end i disse sogne, og det vil kun forrykke gennemsnittet med ganske få decimaler, f. eks. som i Asnæs og Faarevejle, med 0,3 tdr. land. Det er vel ikke udelukket, at tiendefrihed kan være en af grundene til, at sognets mensalgods opføres i listen over sognets gamle tiende¹. C. A. Christensen har også her haft indvendinger: »Den tilsyneladende overensstemmelse mellem listens tal og terra in censu-tallene i Odsherred naaede Aakjær bl. a. ved at fradrage mensalgodset fra skyldjorden saasom tiendefri. Men naar listens tal angiver katedratikumafgift, er et saadant fradrag ganske uberettiget, saavist som denne afgift netop maa have været større jo større kirkens jordtilliggende har været»². Hertil er blot at bemærke, at da listens mark og øre efter min mening *ikke* kan være cathedratikum, bortfalder indvendingen. Christensen mener, at cathedratikum må have været større, jo større kirkens jordtilliggende har været, men han giver ingen grunde for denne antagelse. Jeg har formodet, at både cathedratikum og tiende stod i forhold til størrelsen af sognets kornareal, og har begrundet dette i min undersøgelse af Ribe Oldemoders skilling-engelsk-tal: »det er vel paa Forhaand ikke usandsynligt, at der kunde være en vis Forbindelse mellem Afgiften i Skilling engelsk og Kirketienden i Sognet, som atter staar i et bestemt Forhold til Kornlandets Areal»³. Det er dette Christensen udtrykker således, at jeg sætter tallene i Ribe Oldemoder i forbindelse med tienden. Men hos mig er denne forbindelse dog begrundet med tørre tal, medens Christensens opfattelse blot støttes af en række postulater, som jeg mener at kunne modbevise.

Det har altså ved undersøgelsen af både skyldjord, sædørtug

¹ Aakjær, K. V. J. II, 464, 466 f.

² Arup-Festskriftet, 126.

³ Fortid og Nutid XVI, 79.

og tiendeørtug bekræftet sig, at de forhold, vi træffer på Sjælland allerede i Kong Valdemars Jordebogs oplysninger om Viskinge ca. 1231, og i Aarhusbogens oplysninger om Starreklinde ca. 1315, var herskende på hele øen også på Roskildebogens tid ca. 1370. I Viskinge såedes der ca. 1231 ca. 2,3 ørtug korn i 1 ørtug skyldjord¹. I Starreklinde såedes der rigeligt 2 ørtug korn i hver ørtug skyldjord i følge Aarhusbogen², og landgilden var 1 ørtug korn af hver ørtug skyldjord for de 6 af gårdene og af den 7. gård 16 ørtug af 18 ørtug land i følge Roskildebogen³.

1 ørtug skyldjord var som regel 2 ørtug sædeland på Sjælland og svarede ved landmålingen 1682 til ca. 4 tdr. land. På Falster og Lolland var 1 ørtug skyldjord kun af samme størrelse som 1 ørtug sædeland på Sjælland, gennemsnitlig 2,3 tdr. land i landmålingen 1682⁴. Men i enkelte byer på Falster kunne ørtugen stige til over det dobbelte. Sådanne byer, især torper, møder vi også på Sjælland.

I Nyrup, Gelstrup, Prejlerup og Ravnsnæs når ørtugen op på 10—11 tdr. land, i Ordrup, der vel har navn af en *ore*, et tidligere udyrket, skov- eller græsgroet omraade, endda helt op på 18 tdr. land. Roskildebogen oplyser selv, at ørtugen i Nørre Vallingerød og Skov-Vallingerød er »dobbelt« eller »fordoblet« i sædeland: *Isie ore ierre suni duplaie ei lunge in semine . . . Isie terre sunt duple in semine sicut alie*⁵. Ørtugen havde da også i Skov-Vallingerød 12,93, i Nørre Vallingerød 9,02 td. land. I Sengeløse har kirkebyen Sengeløse 2,5, men torpen Raarup (nu Katrinebjerg Hovmark) 4,8 td. land pr. ørtug. I Tuse sogn har kirkebyen Tuse 2 td. land, men torpen Allerup 5,9 td. land pr. ørtug. I de unge torper, som Ny-Thorp, Ore-Thorp m. fl., var muligheden for at øge det oprindelige agerland ved nyopdyrkning selvsagt større end i de gamle, tidligt opdyrkede sogne-

¹ Aakjær, K.V. J. Kommentar II, 146—150, 455—457, jf. Indledning I, 19.

² S.R.D. VI, 424.

³ S.R.D. VII, 29; jf. K. V. J. Kommentar II, 455.

⁴ K. V. J. Kommentar II, 294 f., 318, 467.

⁵ S.R.D. VII, 22.

byer. I gamle byer som Sengeløse, Tuse, Haslev, Øm, Gierslev, Sørbymagle, Skørpinge, ligger ørtugen derimod på samme areal som 1 ørtug sædeland, nemlig 2—2,5 tdr. land. Når Ods herreds gennemsnit for ørtugen ligger så højt som 6 tdr. land, ligger det åbenbart i, at bispens gods i dette herred for en meget stor del lå i torper og tidligere skovbyer.

Materialet i tabel 1 og 3 synes afgjort at tyde på, at mark- og øretallene i den gamle sogneliste er bispetiende, beregnet på grundlag af opgivelser af sognets areal i ørtug land, hvis gennemsnit, 4 tdr. land, svarer til 1 ørtug skyldjord. Både når man sammenholder det beregnede ørtug-tal med landmålingen 1682 og med plovtaleslisten ca. 1250, får man plausible tal.

Den foregående undersøgelse, støttet på de i tabel 1 og 3 anførte tal, synes mig derfor at godtgøre, at grundlaget for mine beregninger må siges at være holdbart, idet vi derigennem kan få oplysninger om bispetienden i 250 sogne på Sjælland og derigennem indirekte oplysninger om høstudbytte og kornareal.

Tabel. 1 Ørtug land, tønde land og plov.

herred	ørtug	plovta ¹⁶	td. land 1682 ¹⁷	td. land pr. ørtug	ørtug pr. plov
Stovnæs ¹	3960	244 ^{1/2}	15095,2	3,8	15,0
Smørum ¹	3720	228	16981,8	4,6	16,3
Lille ²	1440	140	7849,3	5,5	10,3
Tuse ²	2490	214	13788,4	5,5	11,6
Somme ²	4540	291 ^{1/2}	15361,3	3,4	15,6
Flakkebjerg ⁵	12200	615	37922,4	3,1	19,8
Slagelse ⁶	5700	366	20337,2	3,6	15,6
Løve ⁷	5400	366	25025,9	4,6	14,8
Ars ⁸	5940	411	27093,6	4,6	14,5
Skipplinge ⁹	1400	121	6253,7	4,5	11,6
Ods ¹⁰	3420	351	19551,5	5,7	9,8
Tuse ⁹	3900	243	17905,7	4,6	16,1
Merløse ¹¹	6600	505	32953,9	5,0	13,1
Horns ¹²	4340	249	15805,4	3,6	17,4
Volborg ¹²	4080	258	14513,6	3,6	15,8
Ramsø ²	3960	248	13139,0	3,3	16,0

Tabel 1 (fortsat).

herred	ørtug	plovta ¹⁶	td. land 1682 ¹⁷	td. land pr. örtug	ørtug pr. plov
Ringsted ³	7560	450	22821,0	3,0	16,0
Alsted ⁴	2700	225	10706,9	4,0	12,0
18 ...	83350	5526	335105,8	4,0	15,1
Lyngby 7 ¹³	2280		9890,2	4,3	
Tybjerg 7 ¹⁴	2340		6818,8	2,9	
20 ...	87970		351814,8	4,0	
Holtug s. ¹⁵	600		2279,2	3,8	
21 ...	88570		354094,0	4,0	

Kilder: ¹ Festskrift til Erik Arup (1946), 122. ² Ibid. 123 f. ³ S.R.D. VII, 116 f. ⁴ VII, 117. ⁵ VII, 118 f. ⁶ VII, 121. ⁷ VII, 121 f. ⁸ VII, 122. ⁹ VII, 123. ¹⁰ VII, 120 f. ¹¹ VII, 119. ¹² VII, 120. ¹³ Festskr. til E. Arup, 122. ¹⁴ S.R.D. VII, 116. ¹⁵ S.R.D. VII, 2. ¹⁶ Plovta-listen i Kong Valdemars Jordebog, Aakjærs udg. I, 82; jfr. Kommentar II, 452—529. ¹⁷ Henrik Pedersen: De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel 1688 (1928).

Tabel 2. Nedgang i Sognetiender.

sogn	jordebogen ørtug	sognelisten ørtug	nedgang procent
<i>Merløse h.</i>			
Pedersborg ¹	3	18	83,3
Ugerløse ³	10	18	44,4
Undløse ³	13	24	45,8
Søndersted ³	4,5	18	75,0
Tølløse ³	38	48	20,8
5 ...	68,5	126	45,8
<i>Tuse h.⁴</i>			
Udby.....	8	48	83,3
Hørby.....	17	48	64,8
Hagested.....	12	48	75,0
Gislinge.....	8	24	66,7
Kundby.....	38	48	20,8
Svinninge.....	13	30	56,7
Jyderup.....	9	24	62,5
Bjergby.....	9	24	62,5

Tab. 3. Ørtug skyldjord og ørtug sædeland (S) på Sjælland.

by	ørtug	td. land 1682	td. land pr. ørtug
<i>Lynge h.</i>			
<i>Sollerød. Nærum</i> ¹	120	386,5	3,2
Overød ¹	48	198,9	4,1
Holte ¹	60	209,1	3,5
Trørød ¹	16	117,2	7,3
<i>Birkerød. Kajerød</i> ²	48	206,2	4,3
Ravnsnæs ²	5	52,4	10,5
Høsterkøb ²	52	223,4	4,3
7...	349	1393,7	4,0
<i>Jørlunde h.</i>			
<i>Slagslunde</i> ³	154	451,3	2,9
Slagslunde hgd. ³	50 (S)	93,9	1,9
2...	204	545,2	2,7
Ørtug skyld 1.....	154	451,3	2,9
Ørtug sæd 1.....	50	93,9	1,9
<i>Lille h.</i>			
<i>Sengeløse</i> ⁴	384	954,9	2,5
Raarup ⁴	72	346,8	4,8
2...	456	1301,7	2,9
<i>Tune h.</i>			
<i>Kildebrønde. Kappel</i> ⁵ ... 1...	48	185,2	3,9
<i>Somme h.</i>			
<i>Glim. Goderup</i> ⁴	156	565,4	3,6
<i>Flong. Marbjerg</i> ⁶	192	534,2	2,8
<i>Gundsomagle</i> ⁶	309	1123,0	3,6
<i>Hejnstrup</i> ⁴	24	71,3	3,0
4...	681	2293,9	3,4
<i>Flakkebjerg h.</i>			
<i>Fodby pgd.</i> ⁷	10	29,87	3,0
<i>Sorbymagle pgd.</i> ⁷	12	24,79	2,1
<i>Skørpinge pgd.</i> ⁷	12	25,25	2,1
<i>Ørslev. Glæno</i> ⁸	216	306,0	1,4
4...	250	385,91	1,5
<i>Love h.</i>			
<i>Havrebjerg</i> ⁹	216	550,2	2,5
<i>Gierslev pgd.</i> ¹⁰	33	66,95	2,0
2...	249	617,15	2,5